

Merkitys on äärellinen ominaisuus¹

Lectio praecursoria 14.6.2024

JAAKKO REINIKAINEN

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat.

Kuvitelkaamme olevamme kävelyllä. Vastaamme tulee kivi, joka kiinnittää huomiomme. Sen pintaan on kaiverrettu jonkinlaista kirjoitusta, jota emme kuitenkaan osaa lukea. Silti olemme varmoja, että joku on siihen kirjoittanut – että näillä uurteilla on jokin merkitys. Olemme tästä yhtä varmoja kuin jos olisimme-kin löytäneet lukitun lippaan, jonka sisältä kuulemme ravisuttaessa kolinaa, että se ei ole tyhjä. Merkitys on kuin lippaan sisältö: se on olemassa, vaikkemme saa siitä kiinni.

Lauseet ovat kuin lippaita. Esimerkiksi tämä lause, jonka juuri teille lausun. Sillä on merkitys, sillä on jokin sisältö, ja toisin kuin kävelyllä kohtaamamme kivilippaan kanssa, me saamme siitä kiinni.

Vai saammeko?

Lauseet eivät ole kuin lippaita. Niitä ei voi aukaista enempää kuin värähtelyjä ilmassa tai uurteita kivessä voi aukaista. Merkitys ei ole lauseen sisällä, vaikka kohtaamamme kivilippaan kanssa näyttikin täysin luontevalta kuvitella sen merkitys ikään kuin lukituksi, salatuksi, unohdetuksi. Mitä siis tarkoittaa var-

¹ Väitöskirja *Making Meaning: A study in foundational semantics* on luetavissa osoitteessa trepo.tuni.fi/handle/10024/156034

muutemme, että kivellä on jokin merkitys? Mistä se on varmuutta? Mistä saamme kiinni, kun saamme kiinni lauseen merkityksestä?

Sana "metasemantiikka" koostuu kahdesta osasta: "meta" ja "semantiikka". *Meta* juontuu kreikasta ja tarkoittaa suunnilleen samaa kuin "takana" tai "jälkeen". *Semantiikka* on ranskasta juontuva sana kielellisten merkitysten tutkimukselle, merkitysopille.² Voisi siis sanoa, että metasemantiikka tutkii, mitä merkitysten takana on. Sen perustava kysymys on, missä kohtaamamme kiven merkitys piilee, kun se ei piile sen sisällä.

Tämäntyyliset ajatukset vaivasivat Ludwig Wittgensteinia *Filosofisissa tutkimuksissa*. Hänen asettamanaan ongelmasta tulee mutkikkaampi. Jos emme nimittäin nähtävästi voi löytää kivenmurikan merkitystä sen sisältä, kuinka paremmin voivat pyrkimyksemme onnistua, kun etsimme merkitystä sen pään sisältä, joka oletettavasti sen kivelle antoi? Aivokirurgia ja elektromagneettinen kuvantaminen ovat olleen huomattavan hyödyllisiä, mutta sanojen merkityksiä niiden avulla ei toistaiseksi ole löydetty – eikä niinkään siksi, ettemme ole katsoneet tarpeeksi tarkasti.

Tässä vaiheessa tutkimusta saatamme jo aavistaa ongelmamme yleisen luonteen. Vaikka arkisesti puhummekin merkityksistä käsinkosketeltavin kielikuvin, ovat ne todellisuudessa abstrakteja, eivät konkreettisia, olioita. Niin kuin numerotkin ovat. Tämä vastaus vaikuttaa luontevalta, tiettyssä mielessä jopa välttämättömältä, ja monet ovatkin siihen tyytyneet sekä ennen että jälkeen Wittgensteinin.

Mutta Wittgenstein itse ei siihen tyytynyt.

Wittgensteinin ongelma – ainakin siten kuin Saul Kripke on sen meille tulkinnut – koskee merkitysten määräytymistä. Kuten jo nähtiin, on huomattavan helppoa ajatella sanan merkitystä sen jonkinlaisena ominaisuutena, samoin kuin lippaan sisältöä. Jos merkitys ei ole konkreettinen ominaisuus, niin vähintäänkin se on abstrakti ominaisuus, samoin kuin luvun seitsemän parittomuus on sen abstrakti ominaisuus. Kun sanomme,

² *Online etymology dictionary*, noudettu 4.4.2024

että kivellä on merkitys, tarkoitamme kirjaimellisesti, että sillä *on* jotain, jokin ominaisuus. Tämä näyttää vuorenvarmalta.

Wittgenstein kysyi, minkälainen merkitysominaisuuden täytyisi olla, jotta se on. Ainakin sen tulee olla helposti käsitettävä. Vaikka kiven merkitys on meille tuntematon, se tuskin oli sitä sen kirjoittajalle. Kuten jo huomattiin, normaalisti saamme kiinni äidinkielemme sanojen merkityksistä ilman sen suurempaa vaikeutta. Toisekseen, merkitysominaisuuksien tulee olla objektiivisia. Niiden täytyy olla jaettuja. Vaikkemme koskaan kohtaisi kivenkirjoittajaa, vaikkemme olisi edes eläneet samalla aikakaudella, voimme vastaanottaa hänen sanoilleen antamansa merkitykset, hyvällä onnella ja vaivannäöllä jopa ymmärtää ne. Näin Rosettan kivikin aukaistiin.

On myös kolmas ominaisuus, joka merkitysominaisuuksilla nähtävästi täytyy olla, jotta ne ovat. Tietyissä mielessä niiden täytyy olla äärettömiä. Tätä voi olla vaikea käsittää. Se johtuu siitä, että asia *on* vaikea käsittää.

Millä tavoin merkitys on ääretöntä? Kuvitelkaamme ensin äärettömyys, esimerkiksi yksinkertaisen lukujonon muodossa. Aloitamme nolasta ja lisäämme aina jälkimmäiseen lukuun kaksi. Kutsutaan tätä "+2-säännöksi". Saamme siis lukujonon 0, 2, 4, 6, 8, jne. Tämä on yksinkertaisinta äärettömyyttä.

Mutta kuinka äärellinen olento voi saada kiinni äärettömyydestä? Näyttää toki kiistattomalta, että saamme siitä kiinni. Onko mitään helpompaa kuin kirjoittaa muutama numeraali ja lausua: "ja niin edelleen"? Kuinka tätä voi epäillä?

Wittgenstein epäili. Hänen skeptikon hahmonsa kysyi, että entäpä jos erehdymmekin ja saamme kiinni toisesta äärettömyydestä kuin mistä luulimme? Niin sanotusta huonosta äärettömyydestä? Ehkäpä sen sijaan, että saimme edellä kiinni +2-säännöstä, saimmekin kiinni säännöstä, joka joskus jonkin kaukaisen numeron parissa lisääkin edeltävään numeroon neljä kahden sijaan. Tämä olisi eri sääntö kuin mitä luulimme koko ajan seuraavamme. Mikä sitten määrää, kumpaa sääntöä seuraamme tiettyssä tilanteessa?

"Ei mikään," vastasi Wittgenstein. Tai ainakin Kripken Wittgenstein.

Toistan, että tätä voi olla vaikea ymmärtää. Kuten Kripke sanoi, tarvittiin poikkeava mielenlaatu keksimään kyseinen ongelma. Eikä Kripken mieli itsekään aivan tavanomainen ollut.

Wittgenstein ei itse nähnyt ongelmaansa muuta ratkaisua kuin todeta, että varmuutemme merkityksistä ei itseasiassa ole varmuutta mistään *ominaisuudesta* – konkreettisesta, abstraktista tai psykologisesta ominaisuudesta. Se ei ole varmuutta lipaan sisällöstä riippumatta siitä, onko lipas tehty kivistä, platonisesta eetteristä, tai mielestä. Jos mistään, varmuutemme merkityksistä on varmuutta elämänmuodostamme. Se on varmuutta siitä, että vasen on tällä puolella ja oikea tällä puolella. Se on varmuutta jostakin, jota ei voi täysin sanoittaa – ainoastaan näyttää.

Ehkä Wittgenstein on oikeassa, ja tässä on kaikki, mitä merkityksestä voimme sanoa. Eli siis näyttää. Mutta en usko, että näin on.

Yllä mainitsin, että merkitysten tulee tietyssä mielessä olla äärettömiä. Miten tämä tulisi tarkemmin ymmärtää? Yksinkertaisesti tämä tarkoittaa vain, että sanan merkitys määrää, milloin sitä käytetään oikein, milloin väärin. Esimerkiksi "+"-merkin merkitys määrää, mikä luku seuraavan luvun jälkeen kuuluisi kirjoittaa, mitä taasen ei. Koska lukuja on ääretön määrä, myös oikeita, ja vääriä, käyttöjä on ääretön määrä. Siten myös "+"-merkin merkityksen tulee olla ääretön – koska sen tulee määrätä ääretön määrä käyttökertoja oikeiksi ja vääriksi. Mutta äärellinen puhuja ei voi saada kiinni äärettömyydestä. Tässä on ongelmamme pähkinänkuoressa.

Näyttää siis siltä, että meidän täytyy luopua jommastakummasta ajatuksesta: joko merkityksen äärettömyydestä tai sitten kykyjemme äärellisyydestä. Suunnilleen tähän lopputulokseen ovat monet muutkin Kripken Wittgensteinin ongelmaa pohtineet filosofit päätyneet, mm. Martin Kusch, Crispin Wright ja uskoakseni myös Kripke itse. He ovat tosin erimielisiä siitä, kumpi ajatus tulisi säilyttää, kumpi hylätä: äärellisyys vai äärettömyys. Robert Brandom taas ajattelee, että näiden ajatusten näennäisestä ristiriitaisuudesta huolimatta voimme itse asiassa pitää kiinni molemmista. Hänestä kuulemme lisää myöhemmin.

Ja on toki vielä suurempi joukko filosofejä, joiden mielestä todelliset ongelmat ovat aivan muualla. Heistä emme tänään juurikaan kuule.

Väitöskirjani lähtee siitä väitteestä, että äärellisyyden ja äärettömyyden ristiriita on Kripken Wittgensteinin skeptisen haasteen kaikkein keskeisin ongelmakohda. Sanoisin jopa, että mikäli ei ymmärrä äärellisyyden ongelman syvyyttä, ei voi ymmärtää skeptisen haasteen muita ulottuvuuksia oikein. Äärellisyyden ongelma on merkityksen fundamentaalinen ongelma.

Kuinka se siis tulisi ratkaista?

Oma ehdotukseni on luopua merkityksen äärettömyydestä – ainakin siinä vahvassa mielessä, joka tekee skeptisestä haasteesta paradoksaalisen. Pääteesini on, että merkitys on historiallista. Tämäkään ei ole uusi ajatus, vaan sitä on kannattanut tunnetusti mm. David Bloor, joka puhuu merkityksen äärellisyydestä. Hänen mukaansa merkityksellistä kielenkäyttöämme ajavat voimat eivät ole sen poikkeuksellisempia kuin muutkaan toimintaamme ohjaavat tekijät, kuten koulutuksemme, muiden ihmisten käytös, ihmisluontomme ja elämäntapamme. Kaikki nämä asiat ovat äärellisiä, joten niin ovat merkityksemmekin.

Ehdotukseni poikkeaa Bloorista ja muista äärellisyyden kannattajista siinä, että uskon sen olevan yhteensopiva tietynlaisen merkitysrealistisen kannan kanssa. Vaikka merkitykset siis ovat omaa, rajallista tekoamme, on niillä myös maailmallisempi, objektiivisempi ulottuvuus. Kaikki merkityksemme eivät ole pelkästään meistä kiinni. Avain tähän ehdotukseen tulee Kripken muista töistä, erityisesti hänen viittaamisen teoriaa koskevista havainnoistaan. Kun viittaamme sanoilla asioihin, esim. kissoihin sanalla ”kissa”, tai pöytiin sanalla ”pöytä”, ei ole pelkästään meistä kiinni, mitä tällöin tarkoitamme. Merkitys määräytyy siis viittaamisen kautta, kuten mm. Michael Devitt on vakuuttavasti argumentoinut.

Tarjoamani ratkaisuehdotus Kripken Wittgensteinin skeptiseen haasteeseen on spekulatiivinen ja keskeneräinen – alku jatkotutkimukselle, jolle väitöskirjani tarjoaa pohjan. Mutta ennen

kuin sitoudumme siihen, on hyvä kysyä, tarvitseeko meidän todella valita äärellisyyden ja äärettömyyden väliltä. Entäpä jos Brandom on oikeassa ja voimme saada molemmat?

Brandom on yhtä mieltä monien äärellisyyden kannattajien kanssa siitä, että merkityksen ymmärtäminen edellyttää kielenkäytön ymmärtämistä. Kielenkäyttö taas on selvästi rajallista ja äärellistä, tiettyyn aikaan, paikkaan, ja historiaan sidottua toimintaa. Brandom erikseen painottaa, että se on normatiivista toimintaa. "Normatiivisuudella" hän tarkoittaa pääasiassa sääntöihin perustuvaa. Wittgensteinin kielipelin ajatusta seuraten Brandom vertaa merkityksiämme sääntöihin, jotka ovat omaa tekoamme – niin kuin vaikkapa jalkapallon säännöt. Toisin kuin esimerkiksi Bloor ja Kusch, jotka hyväksyvät merkityksen äärellisyyden, Brandom kuitenkin väittää, että kielellisen käytön kautta luomamme säännöt voivat tietyssä mielessä ylittää käytön äärellisyydestä juontuvat rajoitteet. Merkitys on jotain enemmän kuin mitä pelkästä käytöstä voi lukea.

Tässä kohtaa on hyvä muistaa uudelleen kävelyllä kohtaa-
maamme kivilipasta. Kohtauksen voi nyt ymmärtää uudelleen kahdessa osassa.

Ensimmäisessä osassa arvelimme, että merkitys on kiven sisällä, jos ei kirjaimellisesti, niin ainakin analogisesti siten kuin lippaan sisältö on sen sisällä. Kivellä on jokin merkitys – sillä on jokin ominaisuus, jonka voimme löytää. Se on piilossa, mutta löydettävissä. Tämä on ensimmäisen osan merkitys.

Toisessa osassa huomasimme epäilevämmä, skeptikon tavoin, josko mitään merkityksiä on sittenkään löydettävissä. Analogia merkityksen ja lippaan sisällön välillä näyttää nyt paitsi karkealta myös pohjimmiltaan väärältä. Merkitys ei ole ominaisuus. Se ei ole löydettävissä. Pikemminkin se on tehtävissä. Merkitys on *teko*. Tämä on toisen osan merkitys.

Brandom sanoo, että molemmissa osissa piilee totuuden siemen, jotka täytyy yhdistää kokonaisuudeksi. Merkitys on sekä löydettävissä että tehtävissä. Se on sekä teko että ominaisuus. Se on jotain äärellistä, mutta samalla jotain ääretöntä.

Yksi tapa ymmärtää tämä paradoksaaliselta kuulostava yhdistelmä on jälleen kerran ajatella kivilipastamme. Kysykääm-

me uudelleen ensimmäinen kysymyksemme. Mistä varmuutemme, että kivellä on jokin merkitys, on varmuutta? Brandomin yllättävä vastaus kääntää kysymyksen pääläelle. Kiven merkitys ei ole varmuutemme aihe tai aiheuttaja muutoin kuin näennäisesti. Pikemminkin varmuutemme on se, joka antaa kivelle merkityksen. Varmuutemme merkityksestä on siis eräänlaista luottamusta – luottamusta kiven merkityksen antajaan. Se merkitys, jonka siis löydämme kivistä, on luottamuksemme toiseen puhujaan, joka ilmenee varmuutenamme, että kivellä todella on jokin määrätty merkitys. Luottamus on viime sijassa se, joka Brandomin mukaan voi ylittää äärellisyytemme asettamat rajat merkitykselle.

Vaikka olenkin Brandomin lopputulosten kanssa eri mieltä, on totta, että monet hänen ajatuksistaan tulee ottaa vakavasti metasemantiikan kentällä. Erityisesti pidän hänen ajatuksistaan, että merkitykset eivät ole jotain meidän ja maailman välissä. Merkitykset eivät ole kuin silmälasit. Merkitykset ovat osa maailmaa, osa meitä.

Lopuksi voisi kysyä, mitä laajempaa merkitystä tällä kaikella on. Mitä merkitystä on pohtia, mitä sanojen merkitysten takana on?

Rehellisintä on tunnustaa epävarmuutemme niistä hyödyistä, joita tällä tutkimuksella voi olla, olettaenkin, että kaikki siinä sanottu on edes suurin piirtein oikeassa. Perustutkimuksen ollessa kyseessä ei ole useinkaan tiedettävissä etukäteen, mitä merkitystä sillä tulee myöhemmin olemaan. Ohjaajani Panu Raatikaisen esimerkkiä lainaten, kun saksalainen filosofi Gottlob Frege 1870-luvulla pohti, josko Kantin käsityksessä loogiikasta voisi olla jotain parannettavaa, Frege tuskin osasi aavistaa, että hänen teorioillaan olisi myöhemmin olennainen osa nykyaikaisten tietokoneiden synnyssä.

Vaikka minun tutkimuksellani tuskin rakennetaan tietokoneita, liittyy sen laajempi merkitys läheiseen teemaan, eli ajattelun itsensä luonteeseen. Kuten yllä todettiin, Kripken Wittgensteinin äärellisyyden ongelma on merkityksen perustallinen ongelma. Ajattelu taasen on hyvinkin merkityksellistä,

suorastaan outoa. Ehkä tämän työn myötä se voi olla hivenen vähemmän outoa.

Pyydän nyt teitä, arvoisa professori Haukioja, esittämään ne muistutukset, joihin katsotte väitöskirjani antavan aihetta.

Tampereen yliopisto